

Pomogáts Béla

Az önismeret műhelyei

I.

Erdélyi magyar szociográfia

Az erdélyi magyar művelődésben általában az irodalomnak kellett vállalnia a veszélyeztetett nemzeti tudat és identitás fenntartását. Tudományos intézmények híján az íróknak kellett elvégezniük a nemzetiségi művelődés stratégiai feladatait; a történelmi múlt feltárásával, a társadalmi valóság kutatásával és leírásával éppúgy foglalkozniok kellett, mint a nyelvműveléssel, a népművészet vagy a helyi hagyományok ápolásával. Az irodalmi kultúrának felsőoktatási intézményeket, kutatóközpontokat, tudományos szervezeteket kellett pótolnia, nem egyszer a nemzeti közösség politikai képviselőit is el kellett látnia. Innen eredt a kisebbségi-nemzetiségi irodalmak szociografikus hajlama: a kisebbségi íróknak képzett és szenvedélyes szociográfusnak kellett lennie annak érdekében, hogy feltárhassa az erdélyi magyarság társadalmi és kulturális helyzetét, felvethesse a többségi és kisebbségi nép együttélésének kérdéseit, és javaslatokat tehessen a nemzetiségi értelmiség, illetve szellemi élet tennivalóira. Az erdélyi magyar irodalmat az imént vázolt történelmi szükségszerűség vonzotta a társadalomkutatás feladataihoz. Ez a kutatómunka különben a két világháború között, majd a hatvanas évek közepétől a magyarországi szellemi életben is fontos helyet töltött be, ennek bizonyossága volt a nagy sikereket elért *Magyarország felfedezése* című könyvsorozat. Ennek a sorozatnak a kötetei megújították az ország helyzetének ismeretét, nem egyszer gyakorlati tennivalókat jelölve meg a kormányzat számára.

A szociográfiai kutatásnak nem lévén önálló műhelye, irodalmi folyóiratoknak, íróknak és regényeknek kellett vállalniuk a szociográfus munkáját, és a szép-irodalom keretei között, e kereteket állandóan tágítva kellett időről időre felmérniük az erdélyi magyarság életkörülményeit, társadalmi, gazdasági és művelődési viszonyait. A szociografikus érdeklődésnek nemes erdélyi hagyományai voltak, így Kőváry László és Benkő József, a 19. század erdélyi historikusai maguk is érdeklődtek az erdélyi társadalom tudományos vizsgálata iránt. Orbán Balázs, aki

A Székelyföld leírása című nagyszabású munkájával a magyar szociográfiai munka egyik kezdeményezője volt, „Erdély felfedezésére” szólította fel a tudományos közvéleményt, mégis több évtizednek kellett eltelnie, amíg végre megindultak a módszeres szociográfiai kutatások. Az erdélyi társadalom viszonyainak tudományos igényű feltárására először a Huszadik Század köre vállalkozott. Braun Róbert, a kör neves szociográfusa Lippa (1908), majd Marosvásárhely (1909) társadalmának felmérését végezte el. (Ez utóbbi műve: *Adatok a vidéki munkásság életéhez. Marosvásárhely szervezett munkássága a magyar munkásszociográfiák között is kezdeményező szerepet kapott.*) Végül 1913-ban Maroscsicsér község életének szociografikus feldolgozása révén hozta létre híres könyvét, *A falu lélektanát*. Aradi (Erdélyi) Viktor pedig az erdélyi Mócvidékről írt a nemzetiségi viszonyokat is megvilágító szociográfiai tanulmányokat.

Az 1918 után kibontakozó erdélyi magyar irodalomban kezdetben a baloldali körök és folyóiratok (Dienes László Korunkja és Aradi Viktor szemléi, a Jövő Társadalmá, illetve a Huszonegyedik Század) foglalkoztak határozottabban társadalomkutatással. Gaál Gábor, miután átvette a Korunk irányítását, mindenekelőtt az irodalom valóságábrázoló és valóságalkító feladatait hangsúlyozta; már csak ezért is érthető, hogy igen nagy szerepet adott a szociográfiai írásoknak. Ennek következménye volt, hogy a kolozsvári folyóirat rendszeres figyelemmel kísérte a magyarországi szociográfiai irodalom eredményeit, és számos közleménye segítette elő a romániai magyar társadalom kutatását. Az Erdélyi Helikon viszonylag később kezdett érdeklődni a társadalomkutatás iránt, a transzilvánista irányzat képviselőit inkább az erdélyi múlt hősei, eseményei és történelmi tanulságai érdekelték. A múlt felé forduló figyelem a nemzetiségi öntudat és az erdélyi otthonosság kialakítását volt hivatva elősegíteni. Kétségtelen, hogy a Helikon ezzel részben lemondott a kortársi valóság mélyebb vizsgálatáról, átfogóbb ábrázolásáról, ennek ellenére, főként a harmincas években több, szociográfiai érdeklődésről tanúskodó írás jelent meg a folyóiratban, például Szemlér Ferenc és Tamási Áron írásai.

Az erdélyi szociográfiai munka teljesebb kibontakozása tulajdonképpen a „második” erdélyi nemzedéknek volt köszönhető, azoknak a húszas évek derekán és még inkább a harmincas években fellépő íróknak, akik a „népi értelmiség” képviselőiként vállaltak feladatokat a kisebbségi magyarság társadalmi és kulturális viszonya-
inak vizsgálatában vagy éppen a magyar—román együttélés tapasztalatainak és problémáinak rögzítésében. Az Erdélyi Fiatalok és a Hittel című folyóiratok körül gyülekező fiatalabb írónemzedék módszeresen látott hozzá a társadalomkutatáshoz, okulva annak a tudományos módszernek az eredményein is, amelyet a neves bukaresti szociológustól: Dimitrie Gustitól tanult. Ennek a tényfeltáró és elemző munkának számos (mára klasszikusnak számító) eredménye volt, így korábban Balázs Ferenc, Böződi György és Tamási Áron, később Jancsó Béla, Mikó Imre, Demeter Béla és Venczel József munkásságában — tevékenységük a magyarországi népi mozgalom szociográfiai érdeklődésére is hatott, és midőn a hetvenes években az erdélyi magyar szociológiai érdeklődés és irodalom ismét virágzásnak indult, fel lehetett ele-

veníteni, igénybe lehetett venni az elődök tanításait. (A két világháború közötti erdélyi magyar szociográfiai kutatások eredményeit a jelen munka első kötetének *Szociográfia és valóságirodalom* című fejezetében foglaltam össze.)

A második világháború után kibontakozó erdélyi szociográfiai irodalom gazdag örökségre építhetett. A magyar szellemi élet újjászervezésének időszakában — a negyvenes évek második felében — a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Gazdasági és Társadalompolitikai Intézete vállalta a szociológiai és szociográfiai munkálatok szervezését és irányítását. Egy szakemberekből és főiskolai hallgatókból álló munkaközösség — Kohn Hillel professzor vezetésével — Csík megye elmaradott falvainak kutatásával foglalkozott, majd a román Babeş Tudományegyetem megfelelő munkacsoportjával karöltve a Mócvidék (azaz az Erdélyi-középhegység) településeinek hasonló vizsgálatára vállalkozott. Magyar és román szakemberek közös munkája révén 1958–1959-ben készült el az akkori Kolozs tartomány gazdasági életének monografikus feldolgozása. A szociográfiai munka, a falukutatás ebben az időben mégis nagyrészt a szépirodalom tennivalói közé tartozott, s maga az újjászülető erdélyi irodalom is abban találta meg egyik legfontosabb feladatát, hogy képet adjon a kisebbségi magyarság új helyzetéről, a bekövetkezett nagy társadalmi változásokról: a „valóságábrázolás” és ezzel együtt a „valóságirodalom” természetes módon lett ennek az irodalmi kultúrának a jelszava. Az irodalmi élet a Korunk társadalomkutató és -ábrázoló törekvéseit követte, az erdélyi magyarság életének múltját és jelenét akarta tudományos módszerekkel felderíteni. Elsősorban a történelmi változások, a földreform, az államosítás következményeit, illetve a magyar—román együttélésben bekövetkezett fordulatot, pontosabban a fordulathoz fűződő várakozásokat. Az erdélyi magyarság kisebbségi megpróbáltatásairól ugyanakkor jórészt hallgattak a tudósítások, ezek már sértették volna a hatalom érdekeit.

A napi sajtó, illetve az Utunk című irodalmi hetilap riportok sorában számolt be a gyors társadalmi változásokról, a nemzetiségi közélet mozgalmairól. A háborús évek dél-erdélyi magyarságának súlyos megpróbáltatásaira Méliusz József *Sors és jelkép* című beszámolója tekintett vissza, Kovács György *Békülő Erdély* című munkája a lassanként magára találó magyarság új életéről adott képet, *A szabadság útján* című riportkönyve pedig a moldvai csángók azóta megszűnt nemzetiségi intézményeinek kialakulását mutatta be. E valóságkutató igény nyomán születtek a háborút követő évek népszerű regényei, Nagy István, Asztalos István, Kovács György, valamint Kurkó Gyárfás művei: valamennyien az erdélyi magyarság átalakuló életéről hoztak beszámolót, ezeknek hitelességét kezdetben még kevésbé korlátozta az irodalompolitika. Utánuk az erdélyi irodalomban hanyatlás következett, a sematizmus rendre lerontotta a művek valóság hitelét és művészi minőségét. Az ötvenes években, nem kis mértékben az akkori irodalompolitika várakozásával szemben, csak néhány értékesebb, szociográfiailag is hiteles írói alkotás született. Így Sütő András elbeszélései és kisregénye, a *Félrejáró Salamon*, valamint Szabó Gyula nagy faluregénye, a *Gondos atyafiság*, amelyet éppen valóságábrázolásának következetessége miatt bírált meg igen erősen a szek-

tariánus irodalompolitika. Valójában a hatvanas évek közepéig kellett várakozni a romániai magyar „valóságirodalom” újabb eredményeire.

Ezeket az eredményeket kétségtelenül az irodalmi riport műfajának növekvő szerepe készítette elő. A „valóságábrázolás” jelszava a riporteri érdeklődés élenkölésével járt együtt, és a politikai vezetés is várta, hogy az írók időről időre beszámolót adjanak a termelő munka eredményeiről. Akárcsak Magyarországon, Romániában is mindennaposak voltak az írók üzemekben, gazdaságokban, építkezéseknél tett látogatásai. Ezekről a látogatásokról rendre készültek beszámolók, sokszor a legkiválóbb írástudók, Szemlér Ferenc, Nagy István, Asztalos István, Horváth István, Szabédi László, Sütő András és Papp Ferenc tolla nyomán. Kialakult az író-riporter szerepe és tevékenységi köre, azé a riportere, aki szépirodalmi eszközökkel, személyes fogalmazásban beszélt a termelés körül szerzett tapasztalatairól. Beke György, Fodor Sándor, Dános Miklós, Marosi Barna és Simon Magda a falusi változásokról, Domokos Géza, Mikó Ervin és Orosz Irén az üzemi életről és a nagy építkezésekről (pl. a békási vízierőmű vagy a Zsil völgyi iparvidék felépítéséről) készített riportokat, majd felléptek a fiatalabb írónemzedék képviselői is, közöttük Gálfalvi György, Cseke Péter és Cseke Gábor. A megjelent riportok nagy része egyszerűen termelési beszámolóknak bizonyult, természetesen nem beszélhetett azokról az emberi, erkölcsi és kulturális konfliktusokról, amelyeket a diktatórikus társadalom-irányítás okozott, még kevésbé tehetette szóvá az erdélyi magyarság nemzeti sérelmeit. Hiányzott a riportokból a dolgozó ember valóságos helyzetének ábrázolása, hiányoztak a megjelenő új társadalmi és nemzeti konfliktusok. Az ötvenes évek irodalmi riportjai közül kevés maradt eleven, például Asztalos István *Házunk tája*, Simon Magda *Tanyai lelkek* és Szabó Gyula *A szülőföld szimfóniája* című kötetei.

Az irodalmi riport műfaját a hatvanas évek végén beköszöntött kulturális fordulat juttatta igazán érvényre. A riport ekkor vált végre ünnepi beszámolóból a valóság bemutatásának eszközévé, amelynek szociográfiai hitele, sőt módszere van. Mindez nem történhetett volna meg a szociográfiai hagyományok felfedezése és a szociológia tudományos művelése nélkül, mindehhez a két világháború közötti szociográfiai irodalom: részben a Korunk, részben az Erdélyi Fiatalok szellemi örökségének feltárása adhatott biztatást. A romániai tudományos életben, akárcsak Magyarországon a hatvanas évek közepén, elkövetkezett a „szociológia pillanata”, midőn a társadalom igényelte az ország valóságos helyzetének feltérképezését. Tudományos műhelyek és folyóiratok alakultak, újra népszerűvé vált az imént említett Dimitrie Gusti munkássága, és megszerveződött a Társadalmi és Politikai Tudományok Akadémiája, a társadalomtudományi kutatások vezető testülete, amelyet természetesen a bukaresti kormánypolitika kiszolgálójának szántak, mindazonáltal voltak tudományos tekintetben hiteles kezdeményezései is, és esetenként támogatta a kolozsvári vagy marosvásárhelyi kutatásokat.

A román társadalomtudomány fejlődésével párhuzamosan kapott szárnyra a romániai magyar szociológia, elsősorban a Korunk műhelyében, amely ekkoriban

rendszeresen foglalkozott a szociológiai munka elméleti és módszertani kérdéseivel. A folyóirat — Gáll Ernő, Balogh Edgár, Imreh István, Mikó Imre, Sztranyiczki Gábor és mások tollából — számos szociológiai, elsősorban nemzetiség-szociológiai tanulmányt közölt. Gáll Ernő megírta a romániai polgári szociológia történetét (*A romániai polgári szociológia*, 1958) és alapos tanulmányok sorában adott számot a második világháborút megelőző romániai magyar szociográfia különféle áramlatairól. A tudományos alapokon építkező társadalomkutatás egyik legfontosabb eredményét az Imreh István szerkesztésében 1979-ben megjelent *Változó valóság* című tanulmánygyűjtemény jelentette. Ennek a kötetnek az írásai — a többi között Keszy-Harmath Sándor, Vasas Samu, Vetési László, Kósa-Szánthó Vilma, Major Miklós munkái — gazdasági, népesedési és családszociológiai vizsgálatok tükrében mutatták be az átalakuló erdélyi magyar falu életét. A kötet szerkesztője *Előjáróban* címmel vázlatos képet adott az erdélyi szociográfiai munka múltjáról, majd a következőket állapította meg a tanulmánygyűjtemény szerzőiről: „Módszereikben sem egységesek. Tudják ugyan, hogy »a jelenségek értelmezését megelőzi a jelenségek felfedezése«, ez a feltáró munka azonban többféle. Akad közöttük jelenségeket kvantifikáló, statisztikát készítő, egy kis egység minden adatát egybe gyűjtő, s olyan, aki mintavétellel készít reprezentatív statisztikát. Az ankét, a kérdőív is használatos, a tényanyag azonban sokaknak életük része, tudatukba ivódott valóság, s azt sorakoztatják fel a »méréssel« megismert társadalmi valóság mellé. Szerzőink egy része a módszerrel való találkozás friss élményét az olvasóval is meg kívánja osztani, míg mások feltételeznek valamelyes szakmai jártasságot; s van olyan is, aki módszerre nem is gondol, közli azt, amit elmondandónak érez.”¹

A tanulmány sorozat második darabja Egyed Péter szerkesztésében 1984-ben *Városkutatás* alcímmel került az olvasó elé, ebben Tófalvi Zoltán, Keszy-Harmath Sándor, Létay László, Vécsei Károly, Várhegyi Júlia, Vofkori László, Bodó Barna és Molnár H. Lajos írásai kaptak helyet, jelentékeny kutatási eredményekkel lépett fel Pillich László, Vetési László és Vincze Zoltán tanulmánya, amely az 1899 és 1980 közötti időszakban mutatta be a kolozsvári-hóstáti közösség „népesedési és szerkezeti átalakulását”. A kötet előszavában Egyed Péter a következőket állapította meg: „A szakmai és társadalmi beilleszkedés a nemzetiségi város lakó esetében sajátos problémákat is felvet, tekintve, hogy a nyelvi-kulturális beilleszkedés feltételei között zajlik. A családon kívül nem rendelkezik már azokkal a primér kapcsolati rendszerekkel, amelyek nemzetiségi identitását a hagyományok automatizmusának segítségével tartják fenn. Ennél fogva igen fontos szerep hárul a nemzetiségi kulturális intézményekre, iskolákra és a tömegkommunikációs intézményekre, rendezvényekre, amelyek a kulturális identitás fenn tartását szolgálják, másrészt a városi beilleszkedés és élet minőségi követelményeinek és elvárásainak megfelelő korszerű ismeretekkel anyanyelven látják el a nemzetiségi város lakót.” Majd bevezetőjének végén stratégiai jelentőségű megállapításra jutott: „A városkutatás — önismereti diszciplína”.² A kötetet a romániai magyar folyóiratok (az Ifjómunkás, az Utunk, a Korunk, A Hét és a Falvak Dol-

gozó Népe) korábbi szociográfiai írásainak (Barthy Zoltán, illetve Cseke Péter által összeállított) repertóriumra zárta le.

A gyakorlati szociográfia, pontosabban a szociográfiával is jelentkező irodalmi riport az elmélet gazdagodását követte nyomon, először az irodalmi és politikai lapok sorozatszerű kezdeményezéseiben. Az Utunk 1964-ben riportsorozatban mérte fel Románia tartományainak és ezen belül a magyarlakta területeknek az életét, 1965-ben *Hivatal-hívatus falun* címmel a vidéki élet vizsgálatát végezte el, 1967-ben *Szülőföld* címmel hirdetett irodalmi riportpályázatot, amely Szabó Gyula, Farkas Árpád, Palocsay Zsigmond, Huszár Sándor, Pusztai János, Cseke Gábor és Kocsis István írásaival az erdélyi magyarság tájainak és városainak életét mutatta be. Ezt a vállalkozást ismételte meg igényesebben és érdekesebben az *Utunk Évkönyv* 1974-es kötete, midőn Kós Károly, Molter Károly, Bartalis István, Kacsó Sándor, Nagy István, Szemlér Ferenc, Horváth Imre, Balogh Edgár, Mikó Imre, Létay Lajos, Sütő András és társaik szülőföldre emlékező, szülőföldről vallomást tevő írásait gyűjtötte össze. Az Utunk mellett a Korunk, az Igaz Szó, a Brassói Lapok, a Megyei Tükör, a Hargita és az Előre irodalmi melléklete is rendszeresen közölt szociográfiai dolgozatokat és riportokat. A Korunk régi hagyományait követve adott teret a faluszociográfiai munkának: 1967-ben pedig a Szilágy megyei Bogdándra küldött ki kutatócsoportot azzal a céllal, hogy Kovács Katona Jenő egy még 1937-ben írott szociográfiai riportjának adatait hasonlítsa össze az időközben bekövetkezett változásokkal.

Külön kell megemlíteni az Ifjúmunkás című hetilapot, amely Gálfalvi György, Matekovis János, Bodó Barna, Tar Károly és mások riportjaiban ismertette rendszeresen az erdélyi magyarság helyzetét. Az Ifjúmunkás szerkesztősége hozta létre a *Tó és nád* című tusnádi szociográfiát, később *A Demeter gyerekek pályaválasztása és más igaz történetek* címmel jelent meg a lap riportereinek írásaiból készült válogatás. A lap sajtótörténeti jelentőségére és a szociográfiai tanulságokkal szolgáló riportok gondozásában betöltött szerepére Cseke Péter hívta fel a figyelmet az erdélyi szociográfiai irodalom eredményeit bemutató összefoglalásában: „Az Ifjúmunkás a romániai magyar lapokat jóval megelőzve vált az 1968-as »liberalizálódás« érzékelőjévé, az újságírói műfajok újjáteremtésének szellemi műhelyévé. A lap szerkesztői a román fővárosban közvetlenebbül tapasztalhatták, hogy Nicolae Ceaușescu hatalmi térnyerésének első szakaszában lazult a cenzúra szorítása, az 1968-as politikai olvadással pedig — átmenetileg — megnőtt a szókimondás lehetősége. Nem akármilyen helyzeti előnyt jelentett az sem, hogy az egyetemről frissen kikerült, szellemi-erkölcsi tisztaságért hadakozó, közéleti elkötelezettségű fiatal tehetségek egész sora talált egymásra a Dali Sándor, majd Cseke Gábor vezette szerkesztőségben. Aradi József, Domokos Eszter, Elekes Ferenc, Fejér László, Gálfalvi György, Hervay Gizella, Kocsis István, Kovács Nemere, Matekovis János, Müller Ferenc és mások. Többségük egyéniségének és íráskészségének kiforrásában meghatározó szerepet játszott a nemzedékszervező kolozsvári Gaál Gábor Kör. A szerkesztői munkával és az újságírói műfajokkal nem

»gyorstalpaló« tanfolyamokon ismerkedtek; a magát mindétig közírónak tekintő Balogh Edgár sajtótudományi kollégiuma már az egyetemen alkalmat kínált szakmai felkészülésükre.”³ Hasonlóképpen vállaltak szerepet a riportműfaj és a szociográfiai munka támogatásában az Igaz Szó és a Megyei Tükör című lapok.

A honismeret és a népismeret ügyét szolgálták azok a csoportos vállalkozások, amelyek az erdélyi magyarság egy-egy vidékének és népcsoportjának helyzetét, hagyományait tárják az olvasó elé (Beke György—Fodor Sándor—Mikó Imre: *Orbán Balázs nyomdokain*, 1969; Beke György—Farkas Árpád—Fodor Sándor—Kovács György: *Bővizű patakok mentén*, 1972; Beke György—Kenéz Ferenc—Marosi Barna: *Csőposta*, 1974, Beke György—Cseke Péter—Marosi Barna: *Emberarcok*, 1976). A Kriterion kiadó módszeresen törekedett az ilyen riporteri munkák támogatására, ennyiben a szociográfiai irodalom egyik kezdeményező műhelye volt. Említésre érdemes az 1969-ben a Szilágy megyei Csákgorbón megindult tudományos falufelmérés, amely a nagyobb tudományos készültséggel és apparátussal végzendő szociológiai munkálatok megindításának fontosságára figyelmeztetett. Hasonló módon vállaltak szervező szerepet a Korunk, az Utunk és az Igaz Szó című folyóiratok. Az utóbbinál Gálfalvi Györgynek volt kezdeményező szerepe, aki 1969-ben helyezkedett el a marosvásárhelyi folyóirat szerkesztőségében, munkájában Herédi Gusztáv (aki már korábban is utat nyitott a társadalmi változások riportszerű bemutatása előtt), majd több szociográfiai jellegű írás szerzőjeként Beke György, Farkas Árpád és mások támogatták. Cseke Péter imént idézett könyvében könyvészeti áttekintést adott a folyóirat szociográfiai jellegű irodalmi riportjairól az 1969–1979-es évfolyamokban: eszerint ebben az évtizedben ötvennégy olyan írás látott napvilágot, amely mintegy látletet adott az erdélyi magyar társadalom, mindenekelőtt a magyar falvak és ipari munkatelepek viszonyairól. Ugyancsak Cseke Péter állapította meg, hogy az Igaz Szó inkább a szociográfiai riportoknak, a Korunk „a szociológiai felméréseknek nyújtott nagyobb teret”, az Utunknak pedig „megmaradt a sallangjaitól megtisztított (?) irodalmi riport.”⁴ A három folyóirat között bizonyos munkamegosztás alakult ki, ugyanakkor mindhárom arra törekedett, hogy hiteles írásokkal szolgálja az erdélyi magyarság önismeretét — ami nem volt éppen könnyű feladat, minthogy a politikai vezetés inkább a kedvezőtlen valóság meghamisítására, mintsem kendőzetlen feltárására ösztönözte a társadalomkutatást.

A riporteri munkát elsőnek mindig az anyagismeret minősíti: a felfedezett és bemutatott életdarab, az összegyűjtött tények és adalékok mennyisége, fontossága. Ebben a tekintetben Beke György riporteri tevékenysége volt példamutató: ismerte a tájat, a nemzetiségi intézményeket, könnyen alakított ki bensőséges emberi kapcsolatokat, szóra tudta bírni azokat, akikkel találkozott, a jelen mögöttes terébe mindig odarajzolta a múltat is (erdélyi író talán nem is szólhatna úgy a kortársi valóságról, hogy ne érintené a történelmet). Mellette számos író-riporter és szociográfus fáradozott a nemzetiségi önismeret kialakításán. Balogh Edgár *Vargyasi változások* című könyve egy Kovászna megyei kis székely falu életének

korszakos átalakulásáról adott képet. Benkő Samu *Murokországa* az Alsó-Nyárad mentéről kínált érdekes művelődéstörténeti riportot. Kovács András *Vallomások a székely szombatosok perében* című munkája az unitárius egyházból kivált „zsidózó” székelyek múltját dolgozta fel. Meg kell említenünk Marosi Barna (*Megbolygatott világ*), Mikó Ervin (*Térben és időben*), Látó Anna (*Honvágyam biteles története*) és Kassay Miklós (*Idegenbe reggel érkezz*), továbbá a fiatalabb nemzedékekhez tartozó Tar Károly (*Hazai utakon*), Gálfalvi György (*Szüllőföldön, világszélien*), Cseke Péter (*Víznyugtától vízkeletig; Látóhegyi töprengések, Hazatérő szavak*), Tófalvi Zoltán (*Pogány fohászok faluja*), Lőrincz György (*Amíg csak él az ember*) és Molnár H. Lajos (*És akkor átmentem a tűzön*) irodalmi riportjait, vagy éppen Csép Sándor televíziós riportját, amely a kalotaszegi népesség folyamatos csökkenésének szociológiai és lélektani hátterét mutatta be (*Egyetlenem*). A fiatalabb írónemzedék (a Forrás-nemzedékek) szociográfiai érdeklődése és irodalmi riportjai (amelyekről az előbb szó esett) helyreállították a korábbi szociográfiai érdeklődés és irodalom folytonosságát, az erdélyi magyar társadalom élete — a hatvanas és hetvenes években — ezekből a szociográfiai írásokból igen hitelesen ismerhető meg.

A „valóságirodalom” új felvirágzását az irodalmi riport gazdagodása és népszerűsége készítette elő. A hatvanas évek végének erdélyi magyar prózája ugyanis éppen a nemzetiségi élet valóságának az ábrázolásában érte el legszebb eredményeit. Klasszikus könyvek is születtek a „valóságirodalom” nyomán. Így Horváth István (ahogy Cseke Péter nevezte) „rendhagyó írói falurajza”: a *Magyarózdi toronyaljja*, amely az erdélyi folklórkutatások mellett a szociográfiai irodalom számára is új ismereteket kínált, vagy Sütő András (több alkalommal is említett) *Anyám könnyű álmot ígér* című klasszikus alkotása, amely a szórványban élő magyarok életének ábrázolása mellett számos szociográfiai tanulsággal is szolgált. A szociografikus-riportszerű irodalmat és azzal a nemzetiségi tudat fejlődését gazdagították Sütő rövidebb írásai is, a *Rigó és apostol*, valamint az *Istenek és falovacskák* című kötetben. A „valóságirodalom” sikerét és fontosságát bizonyították Méliusz József (*Város a ködben*), Szemlér Ferenc (*Udvarhelyi Odüsszeia*), Szabó Gyula (*Szelemünk havában*), Deák Tamás (*Egy agglegény emlékezései*), Papp Ferenc (*A részeg vadőr*), Beke György (*Bűnben társtalannul*), Fodor Sándor (*Büdösgödör*), Székely János (*Szó Péter bánata*) és Huszár Sándor (*Esős délutánok a tarka ökörben*) művei.

A szociográfiai munka és az irodalmi riportázs új fogalmat állított az erdélyi magyar művelődés fókuszába: a nemzetiségi önismeret, Beke György találó kifejezésével élve, a „magunk keresése” fogalmát. A nemzetiségi művelődésnek ki kellett fejeznie és ki kellett alakítania a kisebbségi közösség sajátos tudatát, amely az anyanyelvűből és a népi-nemzetiségi hagyományokból táplálkozik, ugyanakkor messzemenően figyelembe veszi a magyar—román együttélés tapasztalatait. *Társadalomtudomány és önismeret* című — a Korunk 1969-es évfolyamában megjelent — tanulmányában Gáll Ernő a következőkben határozza meg a nemzetiségi önismeret szerepét: „valamely etnikai közösség (például nemzetiség) ismervei között elsőrendű szerepet játszik a szubjektív mozzanat: az együvértartozás tudata, a

nemzetiségi lét megőrzésének és fejlesztésének, a nemzetiségi tudat kialakításának akarata. E szubjektív tényező elidegeníthetetlen eleme a testvéri román néppel való évszázados együttélés tényének és mai következményeinek tudatosítása. Ehhez pedig tudományos önismeretre, a múlt s jelen elfogulatlan vizsgálatára van szükség. Csak tárgyilagos önarckép birtokában, e portrét szüntelenül árnyalva és mélyítve láthatunk neki az időszerű nemzetiségi-politikai feladatok kijelöléséhez a társadalmi, kulturális élet különböző területein.”²⁵ A szociográfia és az irodalmi riport ennek az önismeretnek: a nemzetiségi tudatnak a kialakításán és a nemzetiségpolitikai feladatok kijelölésén fáradozott.

Az erdélyi magyar szociográfia törekvései azt ígérték, hogy a nemzetiségi közösség életének felmérése, az irodalom és a szociográfia kapcsolata folyamatos marad. Ezt a folyamatosságot törte meg a nyolcvanas évek elejétől a bukaresti zsarnoki uralom, amely mind erőszakosabb eszközökkel kívánta felmorzsolni az erdélyi magyarság identitástudatát és felszámolni kultúráját. A diktatórikus erőszak érvényesülését nemcsak a magyar iskolarendszer leépítése és számos kulturális intézmény (folyóiratok, színházak, egyesületek) megszüntetése jelezte, hanem az irodalmi alkotó tevékenység ellehetetlenülése is, továbbá azoknak a törekvéseknek az elfojtása, amelyek hiteles képet adtak az erdélyi magyar társadalom belső viszonyairól és a román—magyar együttélés konfliktusairól. A „valóságirodalom” és az írói szociográfia lehetőségei nagyrészt megszűntek, azok a művek, például Beke György munkái, amelyek a valóságnak megfelelő képet kívántak festeni az erdélyi magyarság életéről, ezek után (egészen az 1989 végi változásokig) elsősorban budapesti kiadóknál jelenhettek meg.

Az irodalmi riport műfajának néhány tevékeny és eredményes képviselőjére külön is fel kell hívnom a figyelmet: az ő munkásságuk igen hitelesen tájékoztatta az erdélyi magyar társadalom és művelődés jelenségeiről az olvasót. Mindenekelőtt Beke Györgyre gondolok, róla azonban a következő fejezetben esik szó, mellette Marosi Barna, Gazda József, Mikó Ervin, Tófalvi Zoltán és Bodó Barna munkásságát kell megemlítenem, mindannyian írói erények birtokában beszéltek az erdélyi magyarság köznapi tapasztalatairól, riportjaik, riportkönyveik hozzásegítenek a mögöttünk álló évtizedek kisebbségi életének és gondjainak jobb megértéséhez — ők is a „magunk keresése” oly fontos közösségi tennivalóinak szentelték munkájukat.

Marosi Barna (Marosvásárhely, 1931. szeptember 29.) újságíró, szociográfus, Molter Károly fia, Marosi Ildikó férje. A vásárhelyi református kollégiumban és a kolozsvári egyetemen tanult, 1954-ben szerzett kémia szakos tanári oklevelet. Az Előre szerkesztőségében dolgozott, de miután rokonszenvvel figyelte az ötvenhatos magyar forradalom eseményeit, eltávolították a sajtóból, egy bukaresti vegyi üzemből mint fizikai munkás dolgozott, később a marosvásárhelyi cukorgyár vegyészé, 1968 után az Előre riportere, 1989-ben a Romániai Magyar Szó szerkesztője és publicistája, a kilencvenes években a budapesti Duna Televízió egyik vezetője lett. Újságíróként a szerveződő ipartelepek életéről adott beszámolókat,

1957-ben (Dános Miklóssal együtt) *Két hét a Dunán* címen adott közre riportkötet, szerepelt a *Csőposta* (1974) és az *Emberarcok* (1976) című riportgyűjtemények szerzői között, *Megbolygatott világ* (1974), majd *Síjtólégből — rezesbandával, Zsilvölgyi napló* (1979) címmel jelentek meg riportkötetei. Számos írásában szülővárosának hagyományait keltette életre, azokat az évtizedeket, midőn Marosvásárhely modern várossá vált, a *Bernády György városa* (1993) című emlékkönyvben ezt a nemes örökséget idézte fel. Még a *Megbolygatott világ* írásai között adott eleven képet a legendás hírű polgármesterről, akinek tevékenységét nem kevesen bírálták annak idején (a könyv írója ezzel is számot vetett), az utókor azonban elismerte, hogy óriási érdemeket szerzett a város megújulása körül. Marosi Barna a következőkben méltatja ezeket az érdemeket: „Emlékezetesek politikai csatái, amikor fiatal képviselő korában, tiltakozásul a mágnás érdeket szolgáló vasúttelepítés miatt, az ellenzékhez csatlakozik, vagy később, mint a Székelyföld iparügyi kormánybiztosa, megpróbálja korrigálni — persze már hiába — száz esztendő mulasztását. Csalódásai és egy képmutató kor valósággal visszakényszerítik ebbe a vidéki fészekbe, és hogy megmutassa, mire képes, beleveti magát a veszett iramú városépítésbe. Másutt, általános gyakorlat szerint, minden közművesítést kapitalista vállalkozónak, érdekcsoportnak adnak el, kiszolgáltatva azok kényének-kedvének egy-egy várost, súlyos terheket róva a magas illetékekkel a lakosság legszélesebb rétegeire. Bernády semmit nem adott oda senkinek: kommunális, köztulajdonban maradt minden befektetés, megsarcolta az adófizető polgárt, egy kézben tartotta a kezdeményezést, a legracionálisabb irányítást érvényesítve. Olyan gazdája volt ő a városnak, hogy a felelősség vállalásából, lelkiismeretességéből, következetességéből máig tanulhat tőle akárki! Életműve lett az a tegnapi város.”⁶ Írásai jelentek meg a *Hazánk új arca* (1986), a *Tenni és teremteni* (1987) és a *Jövőépítők* (1987) című riportkötetekben. Részt vett az Előre Kiskönyvtár szerkesztésében, *Kapu utca 10* címmel 1965-ben regénye is az olvasók elé került.

Mikó Ervin (Szamosborhíd, 1919. augusztus 28.–1997. augusztus 20.) riportter, szerkesztő Szatmárnémetiben, majd a kolozsvári egyetem jogi karán tanult, az Igazság szerkesztőségében, az Állami Könyvkiadónál, majd 1953-tól kezdve az Utunk szerkesztőségében dolgozott. Szorgalmas tudósítóként járta be az ország nagy építkezéseit, az értelmiségi munkahelyeket, színes tudósításokban számolt be tapasztalatairól. Kötetei *Zsilvölgyi jelentés* (1955), *A névtelen utas* (1958), *Nádország ostroma* (1960), *Havasi neonfény* (1961), *Ma kezdődik a holnap* (1964), *Térben és időben* (1973), *Faggató* (1976), *Koccintások* (1979) címmel kerültek az olvasók elé, interjú-kötetét *Mikó Ervin kérdező* (1983) címmel adta ki. A kilencvenes években a Helikon, a kolozsvári Szabadság és a Kelet-Nyugat közölte írásait.

Gazda József (Kézdivásárhely, 1936. április 8.) tanár, szociográfus, művészettörténész 1958-ban végezte tanulmányait a kolozsvári egyetem magyar szakán, a székelykocsárdi általános iskolában, a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban, majd a kovásznai líceumban volt tanár. Sokoldalú munkát végzett, szociográfiai művei mellett művészeti könyveket és útirajzokat is megjelentetett. Szociográfiáit

Így tudom, így mondom (1980), Megváltó Karácsony (1990), Hát én hogyné siratnám — csángók sodró időikben (1993), Kövek egy siratófalhoz (Tófalvi Zoltánnal, Stockholm, 1994), Mindennek mestere — a falusi tudás könyve (1994), Jaj, mik történtek, jaj, mik is történtek — a szétszabdalt magyarság XX. századi sorstörténete (I-II. kötet, 1997), Az Istennel még magyarul beszélgetünk (Magyar szórványok a Kárpát-medencében, 2002) címmel adta közre. Kelet kapui (1985), Az idő útjai. Egyiptomi tűnődések (2002), Emlékek Ázsiája — őseink földjén (2003), Magyarok Amerikája (2004) címmel útibeszámolóit jelentek meg (Indiától Amerikáig bejárta a világot), A tűz októbere, 1956 magyar sorsokiban (2006) című munkájában a magyar forradalom erdélyi hatását és következményeit mutatta be. Több művészeti kismonográfiát is írt (Gyárfai Jenőről, Nagy Imréről, Nagy Albertről), művészeti útirajzait Tegnapi kövek — mai utak (1977) címmel jelentette meg. Felesége, Gazdáné Orosz Ella kiváló képzőművész és ugyancsak művészeti író volt, az ő munkásságát örökölte meg Orosz József Gazdáné Orosz Ella (1994) című műve.

Tófalvi Zoltán (Korond, 1944. március 24.) író, szociográfus, történész a marosvásárhelyi tanárképző főiskolán végezte tanulmányait, Korondon volt középiskolai tanár, Marosvásárhelyen rádióműsor-szerkesztő, Nyárádton a művelődési ház igazgatója, majd A Hét és az Erdélyi Napló belső munkatársa, később televíziós szerkesztő. Riportokban és művelődéstörténeti tanulmányokban adott képet mindenekelőtt a Székelyföld társadalmi, gazdasági és kulturális helyzetéről: Pogány fohászok faluja (1979), Kövek egy siratófalhoz (Stockholm, 1994) és Gondviselő szem (1997) címen jelentek meg kötetei, Ha egyszer egy ember támad címmel az erdélyi magyar és román tudományos és műszaki élet jeles képviselőivel (például Kisgyörgy Zoltán geológussal, Vofkori László földrajztudóssal) készített interjúit adta közre, Északi változások (2000) című kötete skandináviai utazását örökölte meg. Kétkötetes Magyar '56 (1996) című munkájában a budapesti forradalom hatását mutatta be, 1956 erdélyi mártírjai (2007–2009) című többkötetes munkájában igen alapos kutatásokkal tárta fel az ötvenhatot követő romániai megtorlások dokumentumait. A magyar forradalom leverése után következett romániai megtorlások ugyanolyan kíméletlenek voltak, mint a magyarországiak, erre utal a dokumentum-gyűjtemény előszava: „Az 1956-os magyar forradalomhoz kapcsolódó öt erdélyi, partiumi hazaárulási per azért is különleges helyet foglal az állampolitika »rangjára« emelt retorzió történetében, mert a kötetben tárgyalt, 1956–1959 közötti időszakban a rendkívül hiányos kimutatások szerint is országosan negyvenöt halálos ítéletet hirdettek ki, közülük tizennégyet az említett hazaárulási perekben mondtak ki. A tizennégyből tizenhárom — a kötetben publikált, az olvasóközönség és a történész szakma számára eddig ismeretlen jegyzőkönyvek tanúsága szerint — végre is hajtottak.”⁷⁷ Tófalvi Zoltán nagy szolgálatokat tett a magyar történetírásnak azzal, hogy feltárta ezeknek a megtorlásoknak a dokumentumait.

Bodó Barna (Sepsiszentgyörgy, 1948. július 29.) politológus, szociológus a kolozsvári egyetemen szerzett diplomát, 1972 és 1993 között újságíró volt, 1990–1995-ben az RMDSz politikai alelnöke, majd (több intézményben is) egyetemi

oktató, 1996-tól a Kisebbségi Szórványkutató Központ igazgatója, számos Temesváron rendezett tudományos és közéleti konferencia szervezője. Pályáját irodalmi riportokkal kezdte, 1981-ben adta közre *Feleúton-útfélen*, 1989-ben *Holnap is köszönnek* című riportkönyveit, 1990-ben *Szenvedő Temesvár* című könyvében adott számot a romániai forradalom előzményeiről és eseményeiről. Politikai tanulmányait *Talpalatnyi régióink* (2003) címmel, tudományos munkáit *Regionális politika és területfejlesztés* (2003), *Az identitás egyetemesége* (2005), *Szórvány és nyelvhatár* (2009) címmel jelentette meg. A kisebbségi közösségek szociológiája, a szórványkutatás és a nemzeti identitás elmélete tartozik érdeklődési körébe. A temesvári Szórvány Alap, a Romániai Magyar Politikatudományi Egyesület, a Magyar Regionális Tudományok Társasága és a Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége elnöke, a budapesti Anyanyelvi Konferencia elnökségének tagja.

Beke György

Az erdélyi magyar irodalomnak mindig voltak olyan „példaemberei”, akik széles körben és igen eredményesen vállalták a nemzeti közösség önismeretének és öntudatának szolgálatát — a mögöttünk maradt évtizedekben (mások mellett) ilyen volt a nagy hatású író, riportter, szociográfus és publicista Beke György. A Háromszék megyei Uzonban született 1927. augusztus 3-án és Budapesten halt meg 2007. január 20-án. Tanulmányait a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban és a kolozsvári egyetem magyar tanári szakán végezte. Írói pályája igen korán indult, tizenhatéves korában jelent meg első írása *Finnek a Székelyföldön* címen az Ifjú Erdély című lapban, ennek állandó munkatársa volt. 1947-ben *Meghalt a mese* címmel jelent meg első elbeszélése. 1945-ben a Népi Egység című lapnál, 1946-ban a Falvak Népe-nél, 1947-től a Romániai Magyar Szónál, illetve az Előré-nél dolgozott, a Művelődés szerkesztőbizottságának tagja volt. Évekig élt Bukarestben, 1973-ban költözött Kolozsvárra A Hét főmunkatársaként.

Igen szorgalmas és találmányos riporterként járta be Erdélyt, a moldvai csángó falvakat, emellett a bukaresti magyarság élettörténete is az érdeklődési körébe tartozott. A román főváros magyarságát személyes tapasztalatok nyomán ismerte, ezeket a tapasztalatokat egészítette ki szorgalmas kutatómunkával, így tárta fel a város magyar szórványának, elsősorban a szabadságharc után román földre került emigrációnak a történetét. Ezt örökítette meg Koós Ferenc bukaresti református lelkész *Életem és emlékeim* (1971) című önéletírásának közreadásával, a *Veress Sándor tolla és körzője* (1976) és a *Kossuth-emigráció Bukarestben* (1998) című műveivel. A Regátban letelepedett magyarok másik, sok évszázados múltra visszatekintő népcsoportja a csángó, az ő életüket és történetüket az írónak egész sor munkája örökítette meg, így a *Magunk keresése* (1972) és *Feketeügy* (1974) című kötetekben, majd mintegy összefoglaló ígénnel a *Csángó passio* (1988) című beszámolóban. Ez a könyv a korábbi csángó-riportok mellett *Mai kódex a moldvai*

csángó-magyarokról című zárófejezetében mintegy összefoglalta a moldvai magyarokkal foglalkozó irodalom eredményeit, hivatkozva Petrás Ince János, Godó Elek, Domokos Pál Péter, Lükő Gábor, Faragó József és mások tevékenységére — utalva arra, hogy a kérdésnek szinte könyvtárnyi irodalma van. A csángó népcsoporttal foglalkozó kötet, a maga riporterri eszközeivel egyrészt „enciklopédikus”, másrészt szépirodalmi munka. Ebben a tekintetben igazat adhatunk Beke György életrajzírójának, Somos Bélának, aki a *Csángó passió*-ról a következőket állapította meg: „Remény és kétség, aggodalom és bizakodás vibrál, váltakozik ebben a kötetben is, mint oly sok — csángókról szóló — Beke-riportban és könyvben. A cím pesszimizmust sugall? Lehetséges, s lenne rá ok is. Hogy minél kevesebb legyen az ok, erre szolgál a magunk keresése, a Beke-írások sokasága. S hogy számszerűségében is mekkora a csángó jelentésekkel induló Beke-művek mennyisége, ezt jelezze egy könyvészeti adat: a kilencvenes évek elején készült — a moldvai magyarokról készült írásokat regisztráló — bibliográfiában Beke György hatvankilenc címszóval szerepel.”⁸

Beke György riporterri munkájában a „gyalogolni jó” munkamódszerét meghirdető Móricz Zsigmond példáját követte, alig volt olyan erdélyi, magyarok által is lakott település, ahol ne végzett volna „terepmunkálatokat”. Ritkán tett előre tervezett utakat, az országjáró kalandozásokat egy-egy alkalmi meghívás, újsághír indította el, a riporter mindig jó ösztönnel fedezte fel a közérdeklődésre számot tartó emberi sorsokat és társadalmi konfliktusokat. Beke György riportjai átfogó és mély valóságismeretre épültek, személyes állásfoglalással jártak együtt, és a beszélgetőtársak egyéniségének, valamint tapasztalatainak életre keltésében nemcsak riporterri, hanem elbeszélői eljárásokkal érték el azt, hogy tudósításai szépirodalmi karaktert kapjanak. Ezek az írói és újságírói erények jelentkeztek imént említett három (a csángó nép helyzetét bemutató) riportkönyve mellett *Tizenkét esztendő. Martonfalvi tudósítás* (1959), *Diótörés* (1964), *Az utolsó Bethlen* (1968), *Vizek törvénye* (1977) és *Meghívó nélkül* (1979) című riportkönyveiben, majd az életművét mintegy „megkoronázó” *Barangolások Erdélyben* című könyvsorozatában (erről a későbbiekben adunk képet). Hasonló írói szándékok érvényesültek másokkal közösen összeállított riportköteteiben (*Orbán Balázs nyomdokain*, 1969; *Csőposta*, 1974; *Emberarcok*, 1977) és azokban a tudósításaiban, amelyekkel szinte hetenként jelentkezett az erdélyi magyar sajtóban.

Megjegyzendő, hogy ezek — az erdélyi, a székelyföldi magyarok és a moldvai csángók életét bemutató — riportok időnként értetlenséggel találkoztak a bukaresti művelődéspolitikai részéről: a riporternek több alkalommal is meg kellett küzdenie azzal, hogy román kritikusai valamiféle „magyar nacionalizmust” próbáltak kiolvasni írásaiból. Velük szemben időnként védekezésre kényszerült, *Magunk keresése* című könyvének végén mintegy az önvédelem jegyében írta a következőket: „a nemzeti, illetve nemzetiségi felelősség nem mond-e ellent a munkásosztály proletár internacionalizmusának? Tehát annak az alapvonalnak, amely minden eddigi osztálytól megkülönbözteti, s amely a munkások harcának világjelentőséget ad. Az

élet már választ adott erre. Mostanában idéztük fel újra azokat a romániai munkásokat, internacionalistákat, akik a Párizsi Kommüntől kezdve a spanyol polgárháborúig minden világjelentőségű forradalmi harcban részt vettek, ragyogó bizonyosságát adva internacionalizmusuknak. De soha nem tagadták meg vagy felejtették el nemzetiségüket, hiszen így lehettek csak nemzetköziek.”⁹ Természetes volt, hogy együttérzéssel figyelte a román emberek életét (nekik is küszködniök kellett a bukaresti diktatúra idején), és igyekezett elősegíteni a magyar—román kulturális kapcsolatokat: a nemzeti megbékélést, a nagyromán nacionalizmust ugyanakkor határozottan elutasította és mindig kiállt az erdélyi magyarság közösségi jogai mellett. Bizonyára nem véletlen, hogy a „magunk keresése”, mint jelszó az erdélyi magyar önismeret és a riporter-szociográfiai munka erkölcsi és művészi „hívó-szava” lett: ennek az erdélyi magyarság önismeretét és önbizalmát szolgáló feladatnak volt igen tevékeny és eredményes képviselője Beke György.

Valójában a „gyalogolni jó” riporter hitvallása és a „magunk keresése” írói feladatvállalása nyomán születtek Beke György regényei — ezek a regények a „valóságirodalom” Erdélyben igen népszerű írói stratégiáját követték, az erdélyi társadalom, a magyar nemzetiség életéről beszéltek, a közösség megbízásából a közösség számára sűrítették epikus formába az író sokirányú tapasztalatát, országjáró útjainak tanulságait, közérdekű felismeréseit. Beke nemcsak az utakon, nemcsak a távoli falvakban, fakitermelő telepeken és pásztorszállásokon érezte otthon magát, hanem az emberi lelkekben is, ismerte a gondokat, a vágyakat és az indulatokat. Minden erejével azon dolgozott, hogy regényeivel a megoldás felé terelje népének gondjait, felhívja a figyelmet a gyógyításra váró sérelmekre, például az „ingázó” munkások nehéz helyzetére, munkakörülményeikre, hogy oldozgassa a lelkek feszültségét, azokat a görcsöket, amelyekkel a kíméletlen történelem kínozza, gyötörtette a népet, amelyhez ő is tartozott. Valódi társadalmi és emberi konfliktusokat mutatott be *Hullámgöyörű* (1965), *Vándorvillám* (1968) és *Bűnben társtalanul* (1969) című korai regényeiben. Az első a gyermekkor költői legendáit és a felnőtté válás vívódásait mutatta be, a történetnek itt nem volt tragikus kifejlése, annál inkább a másik két regényben. Ezeknek a hősei hajótörést szenvedett emberek, a második regény a székely virtuskodás, a harmadik az emberi jellem gyengeségének tragikus következményeivel vetett számot. A kórossá vált emberi személyiség találó ábrázolását a falusi társadalom kritikai ábrázolása egészíti ki, amely maga is önzéstől és erőszaktól szenved — Beke György székely faluja messze esik Tamási Áron vagy Nyíró József költői színekben gazdag, szinte idillikus faluképétől.

A korai regények a gyorsan változó — nem egyszer szociális és erkölcsi válsággal küszködő — székely társadalom lelki zavarait mutatták be, hasonló tapasztalatokkal, a kulturális elmaradottság tapasztalataival vívódtak a későbbi regények. Az *Éjszakai biciklisták* (1968, átdolgozott formában 1975) című regény a kicsiny háromszéki falvakból a távoli nagyvárosba járó munkások küzdelmes életét ábrázolta: az „ingázókét”, akik hajnalonta vagy éjszaka kerékpáron, vasúton teszik meg a munkába vezető hosszú utat. Az író hősei kitartóan dolgoznak,

vinni szeretnék valamire, ugyanaz a szívós és konok küzdőszellem vezérli őket, mint Tamási Áron Ábelét. Ugyancsak az erdélyi magyarság, nem egyszer a csángó-magyarok súlyos közösségi gondjainak írói felvállalása és a köznapi valóság hiteles bemutatásának igénye hatotta át az *Istók Péter három napja* (1977), a *Fölköttük a havasok* (1980), *A Haynal ház kapuja* (1981) és az *Arccal az életnek* (1987) című regényeket. Ezekben a regényekben is a riporterként szerzett tapasztalatok hasznosultak, széles székelyföldi társadalomképpel találkozott az olvasó, és az író amennyire csak lehetett, a nehéz történelmi tapasztalatokról is beszélt.

Beke György legnagyobb írói vállalkozása (egyszersmind az új erdélyi magyar irodalom egyik legfontosabb eredménye) az a könyvsorozat volt, amelyben az erdélyi magyarság lakóterületeiről kívánt részletes képet adni az irodalmi riport eszközeivel. Ennek első kötete: a *Szilágysági hepehupa* 1975-ben került az olvasó elé — a cím Ady Endre versére (*Hepehupás vén Szilágyban*) utalt: „Hepehupás vén Szilágyban, / Hét szilvafa árnyékában / Szunnyadt lelkem ezer évet”. A kötet címe a hagyományokra mutatott, az író mindazonáltal az érdekelte, hogy a történelmi régió miként boldogul az új korszakban. „Mi is az a Szilágyság? — tette fel a kérdést önmagának. — Földrajzi táj, történelmi fogalom, közigazgatási keret? A mai Szilágyság megye 1968 óta építi a maga egységét, iparát, mezőgazdaságát, kultúráját s talán még előbb a közigazgatását, de a képet nem vetíthetjük, mondjuk, Ady Szilágyság-fogalmára. [...] Nem nagy megye a mai Szilágyság, de sokszínű egység. Érzem, hogy az egészét hiába is próbálnám befogni, túl sok lenne egy krónikáskönyvbe, jobban kirínának a hézagok. Maradok a jellegzetesebb városoknál, faluknál, jelenségeknél, amelyek az összkép benyomását nyújthatják.”¹⁰ Erről a sokszínű egységről kívánt képet adni, csupán néhány metszetet, felkeresvén Kraszna, Zilah, Zsibó, Szilágysomlyó, Szilágycsehi, Kárásztelek és Sarmaság népét, iskoláit, üzemait.

A múltnak történelmi patinája van. A zilahi Kollégium, a Wesselényi-szobor, a régi kereskedő- és iparosházak, az a krasznai épület, amelyben valószínűleg Cserey Farkas hajdanvolt bibliothékája volt, a zsibói Wesselényi kúria, a szilágysomlyói mondák Toldi Miklósról: a táj történelmi örökségének, egyszersmind az erdélyi magyarság hagyományvilágának részei. „Messze ellátni ebből a tornácos toronyból a tovatűnt időkbe is — tűnődik Beke György a krasznai református templom fatornácos tornyából szemlélve a vidéket —, mintha a századok köde itt nem volna olyan sűrű.”¹¹ A riporter szűkre vont szemét ezen a ködön kívánt áthatolni, hogy pontosabban vethessen számot az elsüllyedt történelem örökségével, ápolni való hagyományával. A történelmi múltat, ez az író régi meggyőződése, ismerni és ápolni kell. De nem kevésbé kell ismerni a jelent és gondozni a jövőt — a történelmi táj jövőjét vizsgálják a riportok is. Beke György értett ahhoz, hogy szóra bírja az embereket, kifaggassa őket alkotó munkájuk, akár emésztő gondolataik és készülő terveik felől. Számtalan beszélgetést kezdeményezett és jegyzett fel, belőlük bontakoztatva ki a szilágysági ember köznapi életét. Krasznán egy fiatal gyermekorvossal beszélget a legifjabb generáció egészségéről,

majd egy agrármérnökkel (unokaöccsével különben) a mezőgazdaság tennivalóiról, végül a párttitkárral a várossá növekvő község (valamikor város) életéről, gondjairól. Ugyanígy értett szót a zilahi líceum magyar és román tanáraival, a szilágycsehi könyvesbolt eladóival, a sarmasági lignitbánya munkásaival, vagy éppen Márton Gyulával, a kolozsvári egyetem nyelvészprofesszorával, aki a Szilágyság magyar nyelvjárásával foglalkozott, Gratian C. Marcus nyugalmazott közigazdással, aki Szilágyság megye története után nyomoz. Ezekből a beszélgetésekből világlik ki a táj és népe jövője: a krasznai kiskertek zöldségtermesztése, a mezőgazdasági szövetkezet állattenyésztési tervei, a zilahi üzemek fejlődése vagy a sarmasági lignitbánya növekvő termelése, ezek formálják majd a táj változó arcukat, ezek alakítják népének életkörülményeit.

Természetesen a riporter a magyarság helyezte, gondjai, a román—magyar együttélés köznapi alakulása iránt is érdeklődött. Erre is Ady példája biztatta, éppen a Szilágyságban, e vegyes nemzetiségű vidéken, amely a partiumi magyarságnak mindig is történelmi otthona volt. „A Szilágyságot — olvassuk — nagy küzdelmek és nagy találkozások földjévé tette a történelem. Ady Endre erről a tájról vitte magával később beérő jakobinus hitét, hogy a magyar, román, szláv bánat — mindegyre egy bánat, közös sors.”¹² Ezért bővítette ki Beke György kutatónyomozó munkájának körét a magyar és a román nép történelmi és kulturális találkozásainak bemutatására. Eminescu és Alecsandri verseinek első magyar fordításával foglalkozik, Laurențiu Branról és Ion Bădescuról ír, akik úttörői voltak a két nép kulturális közeledésének még a századfordulón. Simion Bărnuțiu-t idézi, aki a népek egyenlőségét hirdette az 1848-as forradalom idején: „A jog törvénye nyilvánvalóvá teszi, hogy minden embernek vagy népnek, mint az élőlényeknek mind, joguk van élni ezen a földön... és ez a jog nem illeti meg jobban az egyiket, mint a másikat, egyik népet inkább, mint a másik népet, hanem e tekintetben minden ember és minden nép egyenlő...”¹³ Ezt a történelmi üzenetet, a jog-egyenlőség örökérvényű vallomását is a Szilágyság múltja sugallta, mindez azt a célt is szolgálta, hogy a kisebbségi magyarok bátran támaszkodjanak a jogegyenlőségnek ezekre a hagyományaira. Országjáró útjai során e szép hagyományokat idézte és ébresztette Beke György, számára a tudósítás, a riport nemcsak kedvvel végzett munkát, hanem etikus felelősségvállalást is jelentett.

A szilágysági irodalmi riportsorozat egy nagyszabású írói vállalkozás igénybejelentése volt, Beke György szociográfiai-irodalmi riportjaiból lassanként az erdélyi magyar tájak teljes történelmi, társadalmi és kulturális képe bontakozott ki, olyan írói munka, amellyel csak Orbán Balázs klasszikus székelyföldi „leírása” vethető össze. A riportsorozat második kötete: a *Nyomjelző rokonság* (1978) a Fehér megyei, a *Búvópatakok* (1980) a beszterce-naszódi, a *Boltívek teherbírása* (1983) a máramarosi és szatmári, az *Itt egymásra találunk az emberek* (1984) a bihari vidék és az ott élő magyarság életét örökítette meg. Nem csak a magyar többségű vidékeket, a szórványokat is bemutatta, hiszen Erdélyben a múltó évtizedek (vagy évszázadok) során olyan tájakon, például a Maros mentén is szórványhelyzetbe ke-

rült a magyarság, ahol korábban többséget alkotott. Vonatkozik mindez a Beke György által bemutatott Alsó-Fehér megyei magyarságra is: ez a közösség szinte évszázadok óta kisebbségi sorban él, és ezt a közösséget maga a történelem tanította meg arra, hogy miként óvja saját létét, miként ragaszkodjék történelmi és művelődési hagyományaihoz. Ennek a közösségi fennmaradásnak és nemzetiségi önvédelemnek a szolgálatában állott az a történelmi realizmus, amelyet Beke György is hirdetett. Jól tudta, hogy hiteles történelmi tudatot kell kialakítani, méghozzá abban a meggyőződésben, miszerint a nemzeti és történelmi identitás az emberi szabadság — a személyes szabadság — nélkülözhetetlen feltétele. „Önfeladással — olvassuk — még egyetlen ember, egyetlen közösség sem válósíthatta meg önmagát. A szabadság önmagunk egyéniségének kiteljesedése, miként teljesíthetnők ki azt, amiről önként lemondunk?”¹⁴ Ennek a kiteljesedésnek, egyéni és közösségi önmegvalósításnak legfontosabb műhelye az iskola. Ebből a felismerésből, mondhatnám, bizonyosságból ered Beke György elsőrendű érdeklődése a nemzetiségi iskoláztatás helyzete iránt. Nemcsak Enyeden, hanem Gyulafehérvárott, Csombordon, Torockón, Péterfalván is az iskola dolgai kötötték le érdeklődését. A jövő nemzedék nevelői, a Bethlen Kollégium tudós tanárai vagy a kis falusi iskolák tanítói között érezte otthon magát. A történelmi lét alakulásában is az iskolák sorsát kísérte nyomon: az iskolákat tekintette a megmaradás legfontosabb zálogának és intézményének.

A magyar iskolák sorsa mindig foglalkoztatta, nem egyszer kétségbe ejtette Beke Györgyöt, különösen a nyolcvanas évek második felében, midőn „átstrukturálásnak” feltüntetett hatalmi erőszakkal nem egy magyar iskolát szüntettek meg a hatóságok. *Régi erdélyi skólák: barangolás térben és időben* című könyvében (amely 1989-ben már csak Budapesten jelenhetett meg) ezeknek az iskoláknak a gazdag múltját és a veszélyeztetett jelenét mutatta be. A „térben és időben tett barangolás” nem csak személyes emlékeket idézett fel, áttekintést adott az erdélyi magyar oktatás- és iskolaügy történetéről is. Az író igen sok adalékkal bizonyította, hogy a 16. században Erdélyben széles körű magyar iskolahálózat működött, ezekből az iskolákból jöttek létre egy évszázad leforgása alatt a történelmi hírnévű magyar kollégiumok, mint amilyen a kolozsvári jezsuiták, majd piaristák gimnáziuma, a református és unitárius kollégium, a nagyenyedi Bethlen Kollégium, a marosvásárhelyi, a szászvárosi, a sepsiszentgyörgyi református vagy a csíkszeredai és székelyudvarhelyi katolikus középiskola. Beke elégikus szomorúsággal búcsúztatja el a megszűnt magyar középiskolákat, így a gyulafehérvári Majláth Főgimnáziumot vagy a szászvárosi Kun Kollégiumot: ezeknek az iskoláknak a végzete is mutatta az erdélyi magyarság hatalmas történelmi veszteségeit. De nemcsak a nagy múltú skólákról adott képet, hanem például a kolozsvári Bolyai egyetem alapításáról, eredményes munkájáról és felhőborító megszüntetéséről is.

Az iskolatörténeti (a veszteségeket is bemutató) összefoglalásnak is tekinthető beszámolót fájdalmas vallomás zárta le: „Árnyakkal barangoltam együtt, főként jó rektor urammal, Csere Jánossal Apácáról. Őt hívtam magammal, mint

annyiszor tesszük, a házsongárdi temető jeltelen sírjából — valamelyik rég felhánt tömegsírjából? —, mert szerettem volna összegezésre kérni. Búcsúbeszédre? Elsíratására annak, hogy milyen álmokat dédelgetett valaha, az egész népre kiterjedő anyanyelvű oktatást, mik keltek életre eszményeiből, és mik veszték el belőlük idők rendjén? Hogy mit is veszítettünk az iskoláinkkal. Jövönket is? Hitünket? Önbecsülésünket? Nemzeti valónkat? Ahogy elem áll ködből szótt alakja, nem a megadás búcsúját mondja. Nem illenek a természetéhez. Apáczai Csere Jánoshoz csak az illendő, hogy keressen egy újabb előadótermet a földbe omlott helyébe, ha abból is kiűzik, kopogtasson egy másik ajtón, életében is így tette, és ismétlje mindegyre, örök és erős meggyőződéssel, három évszázad keserű történelmi tapasztalataival is: az iskolák fölöttébb szükséges voltát az egyéni boldogulásban és nemzeti megmaradásban és a mai erdélyi magyaroknál való barbár állapotok okait...”¹⁵

Beke György erdélyi írópályája jó négy évtizeden át köznapi küzdelmek között haladt, munkabírása és kitartása imponáló volt: regények és szociográfiai munkák egymás után kerültek ki a keze alól. Mellettük számos román művet ültetett át magyarra, közöttük a romániai írószövetség elnökének, Zaharia Stancu-nak *Sirató* (1970) című regényét, Emil Gârleanu meséit, Ion Brad, Dinu Sărauru elbeszélő műveit, valamint Dinicu Golescu *Utazásaim leírása 1824–1826* (1978) című klasszikus útleírását, mindemellett két román aforizmagyűjteményt (*A kő bölcsessége a keménység*, 1967; *Kagylók tengerzúgással*, 1971) is közreadott. *Tolmács nélkül* (1972), illetve ennek román változataként megjelent *Fără interpret* (1972) című interjúköteteivel a két kultúra ismerkedésében vállalt szolgálatot — mindezek ellenére, főként riporter munkája miatt, amely az erdélyi magyarság önismeretét és önvédelmét kívánta erősíteni, a bukaresti hatóságok mindinkább ellenségesen figyelték tevékenységét. Életrajzírója, Somos Béla idézte fel Gheorghe Botărescu nyugalmazott alezredes feljelentő irományát, amely a belügyi hatóságok figyelmét kívánta felhívni az író megjelenés előtt álló és a feljelentés következtében még a nyomdában megsemmisített *Könyv és társadalom* című művére: „a felvetett kérdések elég alapot nyújtanak ahhoz, hogy számot vethessünk, kivel és mivel is van dolgunk. Kérem tehát az illetékes szerveket, hogy vizsgálják ki és foganatosítsanak intézkedéseket nemcsak Beke ellen, hanem mindazok ellen is, akik negatív, retrográd, antimaterialista elméletekkel hozzájárultak, ilyen vagy olyan módon a kötet összeállításához.”¹⁶

A román titkosszolgálat fokozódó figyelme, elkészült műveinek betiltása miatt fogyott el a levegő az író körül: 1984-ben közlési tilalommal sújtották, 1987-ben kényszernyugdíjba küldték. Művei ekkortájt már csak Magyarországon kerülhettek az olvasó elé — így jutott Beke György arra az elhatározásra, hogy családjával együtt Magyarországra költözik: 1989 karácsonya után, a romániai forradalom napjaiban érkezett Budapestre, az irodalmi élet régi barátként fogadta, természetesen megnyíltak előtte azok a lehetőségek, amelyeket a magyarországi rendszerváltozás idején létrejött új könyvkiadók kínáltak fel. Otthonra talált a magyaror-

szági közéletben, tagja lett a Magyar Írószövetségnek, egy időben elnöke az akkor megalakult Erdélyi Szövetségnek, az ő szerkesztésében jelent meg a szövetség füzetsorozatának néhány kötete. Munkáját széles körű megbecsülés övezte, hetvenötödik születésnapja alkalmából barátai adták közre *A bűség vallomásai* (2002) című ünnepi kötetet. Irodalmi és újságírói díjakat (József Attila-díjat, Tancsics-díjat, Bocskai-díjat) kapott.

Szépirodalmi és publicisztikai tevékenysége is megújult, a Budapesten töltött közel két évtized leforgása során több mint harminc munkája látott napvilágot, közöttük elbeszélő művek (*Világos árnyékában*, 1991, *Egy elcsitíthatatlan magyar republikánus*. Nagy György életregénye, 1998, *Csángók gyóntatója*, 1999, *Csángó történet*, az *Istók Péter három napja* című regény új változata, 2002, *Ádvent a kaszárnyában*, 2003), személyes, egyszersmind publicisztikai hangvételű naplójegyzetek (*A lándzsás hegye*, 1993), publicisztikai válogatások (*Magyar gondok Erdélyben*, 1990, *A nyitrai gróf feláldozása*, 1995, *Védekező anyanyelv*, 1997, *Gyulafehérvár árnyékában*, 2002, *Megrokkant élet*, 2002), riportkönyvek (*Hadi utak Erdélyben*, 1994, *Peremvidékek magyarsága*, 1995, *Négy nap dörgött az ágyú*, 1999), történelmi tanulmányok (*Atlantisz harangoz. A magyarság sorsa Erdélyben 1918–1992*, 1993, *Népek nagy romlása román uralom alatt*, 1994, *Magyar áfium*, 1995, *Iskolák szabadságharca*, 1996, *Kossuth-emigráció Bukarestben*, 1998), irodalomtörténeti és kritikai írások (*Makacs realizmus*, 2003), interjúkötetek (*Egyetlen út: az önrendelkezés*, 1993, *Védekező anyanyelv*, 1997), filmforgatókönyvek (*Erdély egymásra szakadt századai*, 1990, *Erdélyi harangok*, 1992), és még egy sor kötet — valamennyi az erdélyi magyarság történelmi sorsával és jelen idejű tapasztalataival foglalkozott.

A magyarországi környezetben töltött közel két évtized megújuló munkakedvet és általános megbecsülést hozott Beke György számára, közben több alkalommal szülőföldjére is visszatért, érezhette az erdélyi magyarság szeretetét. Legnagyobb írói vállalkozását is Budapesten hozta tető alá: a *Barangolások Erdélyben* című riportsorozat nyolc kötetét (ennek befejezését 1984 után a bukaresti cenzúra megakadályozta), az új könyvsorozat némileg átdolgozva magába foglalta a korábban közre adott köteteket is. A sorozat részei a következők: *Szigetlakók* (1996), *Boltívek teherbírása* (1998), *Az Értől a Kölesérig* (2000), *Bartók szülőföldjén* (2002), *Déva vára alatt* (2003), *Székegyföld I-III.* (2004) és további két kötet várja kéziratban a kiadók érdeklődését. Ez a nyolckötetes könyvsorozat a jelen mögöttes terébe mindig odarajzolta a múltat is: erdélyi író talán nem is szólhatna úgy a kortársi valóságról, hogy ne érintené a történelmet. A múlt örökségének az erdélyi magyarság számára mindig időszerű tanulsága van, jelen feladatait a történelmi „iskolázottság” és az így szerzett politikai józanság segít megoldani. Beke szüntelenül az erdélyi történelem nyomaira bukkant, nagy történelmi egyéniségek — Bethlen Gábor, Apáczai, Kőrösi Csoma, Tótfalusi Kis Miklós — éltető példáját idézte fel, a viharos erdélyi történelem tanulságát fejtette ki. Ennek a jelenbe és múltba hatoló vizsgálatnak a fényében mutatta be az „erdélyi együttélés” haladó tradícióját is, s figyelmeztetett arra, hogy Erdély három népének — ma-

gyaroknak, románoknak és németeknek — közös erővel kell megoldaniuk a közös gondokat. Mindez bizonyos optimizmust sugallt, legalábbis addig, amíg az írónak nem kellett közvetlenül szembesülnie a bukaresti stratégia igazi szándékával. A riporter bizakodást az is megalapozta, hogy Beke Györgynek mindig sikerült „igaz emberekre” találnia, legyenek ezek magyarok vagy románok. Vekerdi László annak idején helyesen állapította meg a következőket: Beke György „barangolásaiban voltaképpen mindenütt a »minőséget« keresi; azt a minőségi többletet, ami szebbé, jobbá, értelmesebbé vagy legalább elviselhetővé teszi az életet. Az egyén életét a közösségében, a kicsiben s a nagyban, mert ember csak ezekben a kapcsolatokban létezhet. S bizakodás és lemondás belőlük támadó dinamikájába csak a minőség lehelhet jövőt élesztő reményt.”¹⁷

Jegyzetek

1. Változó valóság. Bukarest, 1979. 14-15.
2. Változó valóság — 1984. Városkutatás. Bukarest, 1984. 8-9.
3. A magyar szociográfia erdélyi műhelyei. Budapest, 2008. 141-142.
4. U. o. 152-154.
5. Korunk 1969. II. köt. 1006-1009. V. ö. Balázs Sándor—Bodor András: A társadalomtudományi gondolkodás a népi hatalom évtizedeiben. In: A romániai magyar nemzetiség. Bukarest, 1981. 256-285.
6. Megbolygatott világ. Bukarest, 1974. 44.
7. 1956 erdélyi mártírjai. I. köt. Marosvásárhely, 2007. 7.
8. Magunk keresése. Beke György pályaképe 2000-ig. Miskolc—Szolnok, 2002. 119. Az említett bibliográfia: Halász Péter: A moldvai magyarság bibliográfiája. Budapest, 1995.
9. Magunk keresése. Bukarest, 1972. 117.
10. Szilágysági hepehupa. Bukarest, 1975. 141.
11. U. o. 18.
12. U. o. 101.
13. U. o. 104.
14. Nyomjelző rokonság. Bukarest, 1978. 151.
15. Régi erdélyi skólák: barangolás térben és időben. Budapest, 1989. 395.
16. Idézi Somos Béla i. m. 210.
17. Nyelv és lélek ereje. Jelenkor 1979. 3. sz. 269-272.

Málnási Ferenc

Erdélyi anyanyelvoktatás — irodalmunk tükrében II.

Anyanyelvoktatásunk korszakolása

„Ki láthatna el a bölcsőig, amely létünk hajnalán a nyelvünket ringatta? Ki mondhatná el, hogy látta őt pólyás korában, ajkán az első szavak gyöngygyöngyögsével? Már Balassi Bálintot is sebhelyes katonaként vette karjába. Már vasszögekkel veretett Krisztust siratott, hazának, jobbágnak sorsán kesergett, tatárjárást, török-dúlást átkozott. És nem volt egyetlen pihenő vasárnapja.

Mert Habsburgot átkozott, szabadságharcot harsogott, vereségeket és felnégyeltetést siratott; mindenesünk volt a közönyös ég alatt; hajnaltalan virrasztók piros szemű pesztonkája.

Senki sem láthatta őt a bölcsőben, de csecsemőarcát bárki földézheti magának, ha lehajol egy cseppet... Induljatok el az anyanyelv ösvényein, és meglátjátok a bölcsőt, amelyet a Kőrösi Csoma Sándorok hasztalan keltek halálig tartó vándorútra (Sütő András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*. Kriterion, Bukarest. 1977. fűlszöveg).

„Az emberi nyelv alakulása nemcsak térbelileg, hanem időbelileg sem egységes, nem tagolatlan jelenség. Mivel az emberiség egészének, illetőleg különféle csoportjainak az életkörülményei, kultúrája, gondolkodásmódja az emberi történelem hosszú időtartama alatt: az ősemberi közösségektől a mai, modern társadalmakig igen sokat változott, az emberi nyelv élete — ha jelentős áttételekkel is — általában tükrözte ezeket a változásokat, s az ősidőktől napjainkig folytonos átmenetekkel különböző időbeli szinteket mutat a valamikor nagyon kezdetleges közlési rendszerektől a mai emberiség nyelvéig” (Benkő Loránd, 1988. 5.).

Magyar anyanyelvünk is, mint a 6000 emberi nyelv egyike ezt az utat járta be.

Tanulmányomban anyanyelvünket történeti forrásként is használom, hiszen a nyelv — anyanyelvünk is — őrzi keletkezésének körülményeit és minden történeti érintkezést, amely valamilyen formában anyanyelvi kommunikációval járt.
